

ЦВЕТЕ ДО СТАРАТА КАСКА

(Размисли за родолюбието през годините на
Отечествената война, отразено в нашата поезия)

ГЕОРГИ ПЕНЧЕВ

1

Има различна обич. Една се доказва със силни и вдъхновени думи, друга с клетвена вяност. Обичта към отечеството най-вярно се доказва с подвиг. А когато родната земя и народът са застрашени от смъртна опасност, този подвиг има най-тежката, най-суровата цена — тя е борба на живот и смърт. И тогава решителността, мъжествената готовност да рискуваш всичко заради отечеството показват най-убедително силата на обичта.

Юбилеят от разгрома на немския хитлеризъм и японския милитаризъм е повод отново да си спомним за смисъла и безценното значение на подвига. Този повод иде да ни напомни, че по пътя на човечеството има такива изригвания на човешкия дух, които надхвърлят границите на един народ, на конкретен исторически период и остават в паметта на поколенията завинаги като пример, а и като напомняне.

Такъв смисъл има подвигът на съветския народ в ония вече далечни и страшни години, когато всеки според силите си приближаваше победата. Този подвиг спаси човечеството от опасност, на която е трудно да си представим характера и размерите даже и сега. Казвам това, защото си припомням за страхотните на безчовечие и садизъм в лагерите на смъртта, защото възкръсват в паметта като войни на вечно блящата памет изгорени села и градове; вандализината към най-съкровени за човечеството културни ценности. Никога не ще изbledнее в съзнанието ми такъв непонятен за цивилизованото човечество на нашия век факт като превръщането в конюшня на дома, в който великият Л. Н. Толстой е създал много от своите безсмъртни творби. А изпепелените безценни творения на живописиста, скулптурата, на духовния гений на човечеството?

Наистина трудно е да си представим какво би станало със световната цивилизация, с напредъка на човека, ако не беше героичният подвиг на съветския човек в онази страшна война.

Тази тревога пронизва нашето съзнание днес не само като спомен, тя иде с особена острота, защото сме застанали пред пропаст и отново светът преживява тревога за своето бъдеще. И поради това по-дълбоко и пълно осъзнаваме историческия смисъл на победата над фашизма през Втората световна война.

И по-ясно ни е защо на Запад се слят с настървение да прекроят истината за миналата война, да отрекат или просто да забравят такива „факти“ като този например, че в тази война загинаха 20 милиона съветски хора. . .

Всеки, който е могъл да опознае отблизо съветските хора, да яде от трапезата им хляб, да знае близките и роднините, той винаги е долавял колко дълбоко в душите си новите поколения носят спомена за загиналите бащи, близки, роднини. Защото няма съветски човек, който да не е свързан кръвно, чрез смърт с победата над фашисткото зло. И не е чудно защо темата за Великата отечествена война и за подвига на народа продължава да бъде сред най-значителните и най-талантливо разработваните теми. Всяко ново поколение писатели прибавя към тази голяма и свята човешка тема своята мисъл, своя ъгъл на осмисляне на историческото събитие и на подвига.

Юрий Бондарев е сред най-известните и утвърдени съветски писатели, автори на книги за свещената война. Попитах го веднъж защо се обръща към времето на войната, даже когато пише за сегашния ден на съветския човек. Той, без да се замисля, отговори: „Защото иначе не мога, а и не бива. Тази война провери нравствената устойчивост на нашия народ, неговите човешки добродетели. А такава проверка остава за дълго време, може би за векове. Затуй не е чудно, че за времето на войната, което моето поколение преживя, сега пишат умно и талантливо млади писатели, които не са я преживели. Но споменът за нея е закодиран в нашия народ.“

Спомням си тези размисли на големия писател, защото те дават сигурен ключ. Сам Ю. Бондарев дава непрестанно все нови примери, че казаното е човешка и творческа изповед. И в последния си роман „Игра“, който изцяло е обърнат към днешния ден, изследва сложни нравствено-психологически отношения, нацелен е към душевността на съвременника, към острата идеологическа борба, отново и много органично се вмъква времето на войната, на преживяното тогава. И така героите стават по-ярки и убедителни, внасят в повествованието много по-сложен идейно-исторически смисъл. „Чрез характера на хората ние изследваме историята — пише в една своя статия Ю. Бондарев, — Чрез събитията на историята ние опознаваме човека. Ние искаме да знаем правдата за себе си, искаме да разберем и осъзнаем своя характер, изворите на духовната сила — това изостря нашето отношение към живота, към нашите близки. Това ни обединява родствено, по-остро ни напомня за мъжеството и бойното другарство, закрепени завинаги с обща кръв и борба от първата и трагическа година на войната.“ Спомних си тези думи-изповед на Ю. Бондарев още и защото те навеждат към важни теоретико-методологически проблеми, когато става дума за темата за Великата отечествена война в художествената литература.

Например за характера на историзма или по-точно за новия смисъл, който времето налага върху осъзнатия историзъм. Равнището, до което е стигнало нашето идейно и художествено мислене, убедително показва, че имаме основания да говорим не само за диалектика при осмислянето на характера на това историческо събитие като съдбовно за развитието на човечеството. Все по-ясно съзираме непозната преди диалектика в отношението между нашата съвременност и събитията от онази война. Не е само в това, че днешната писателска мисъл не се отнася към събитията от войната като към събития исторически, отминали и застинали. По-същественото е, че съвременното налага непрестанно развитие в нашето осмисляне, в историческото измерение на подвига, в усъвършенствването на човешката нравственост. И за да бъде още по-точен, трябва да кажа, че основателно можем да говорим за такова развитие и в природата на художественото обобщение или, по-общо казано, в типа на писателското мислене. Да си припомним само някои от най-новите произве-

дения на съветската литература, където точно темата за Великата отечествена война, без да е винаги основна тъкан на повествованието, извежда от нова идейно-естетическа орбита художественото осмисляне на света и на човека — „Бряг“, „Избор“, „Игра“ на Ю. Бондарев, „Денят по-дълъг е от век...“ на Ч. Айтматов, „Твоята зора“ на О. Гончар и др.

В художественото съзнание на съвременното човечество точно темата за Великата отечествена война и точно опитът на съветската литература в нейното разработване се налагат като мярка, като пример и сравнение, когато се изследва идейното и нравственото, психологическото битие на сегашния човек. И ми се струва, че тази тенденция има не само своето историческо и художествено обяснение, но тя е съществен показател за историческия смисъл на социалистическата литература в развитието на днешната художествена мисъл на човечеството. Тази тенденция ще придобива все по-важен смисъл, когато това човечество е застанало пред бездната на атомния апокалипсис, когато и някои писатели поради историческо недоглеждане или поради идейна слепота не свирят тревога за спасение. Тъжно е наистина, когато бързо се забравят историческата поука, жестоките, кървавите уроци на преживяното.

2.

Темата за войната срещу немския фашизъм има свое важно място в съвременната българска литература и в значителна степен определя не само особеностите в художествения поглед към историческото събитие, но подсказва и посоките за развитие на литературния процес в освободеното отечество. Струва ми се, че е дошло време да се вгледаме по-внимателно и с по-трезва мисъл към този период от развитието на родната литература, за да можем от сегашната висота да оценим стъореното. Не си поставям такива цели, а искам да се опитам да докосна само някои страни от поетичното отношение към народния подвиг.

Може би най-напред трябва да се постави принципният проблем — дали сме научно точно и художествено справедливи, когато изкуствено отделяме от лириката, посветена на войната, нашата партизанска поезия. Зная, че може да има и сериозни възражения, но съм дълбоко убеден, че по своя идеен и патриотичен патос, по своята дълбоко народностна основа като отклик на съкровени чувства на трудовите хора, на най-съзнателната, най-прогресивната част от обществото те са органично единни. И не би могло да бъде иначе.

Нашите партизани винаги са имали дълбокото съзнание, че са част от воюващата срещу немските пълчища Червена армия, че са бойци от тази армия и защищават същия пролетарски интернационален фронт. Партизанските поети отразяват този дух, дълбокия патриотизъм и чистия интернационализъм на борещия се народ. Затова в партизанската поезия патриотизмът и интернационализмът органично се сливат с мечтата за победата и светлото бъдеще. В стихотворението „Русия“, писано през февруари 1943 г. в партизанския отряд, поетът Веселин Андреев изразява не само съпричастност с великото освободително дело на съветския народ, но и своя дълбок интернационализъм и искрената си вяра в победата.

Гърми, земя! И бийте смело
вий, горди руски синове,
зарийте в руските предели
на Хитлер кървавия век!

А защо да забравяме, че след мъжеството и подвизите на другарите, които вдъхновяваха партизанските поети, след народната победа същите тези герои, без да си поемат дъх, продължиха вече на фронта борбата срещу фашизма? Процесът има своите отличия, но в основата си той е единен и поезията, която отразява този исторически етап от народната история, има дълбоко родство.

Свещената обич към отечеството и народа е неговият ярък белег. Защото тази обич в ония години се доказва не с красивите думи, а с мъжество.

И никак не е случайно, че певците на този подвиг и тогава и сетне са имали за пример подвига на съветския народ.

През ужаса,
през грохота на боя,
през мрака и дима
до фронта аз долитам, братя мои,
до вашата земя.

Това не е само поетично признание на Г. Джагаров от „Съветските братя“. Това е и клетва-вричане, която може да се роди само от огъня на единната комунистическа вяра:

и в моите кости нека се пречупи
зъл всеки шик. . .

Защото точно истинските синове на отечеството, които бяха верни на своята обич към отечеството и народа, тръгнаха на бой, за да защитят поруганата чест на родината, да опазят чистотата на революционния идеал.

О, как жадувам да мъстя
на тия подли чужденци и свои —
за поруганата ни свобода,
за Ботев и за теб, Родино моя! . .

В. Андреев — „На моя пистолет“

Този мотив може да се долови и в поезията на Хр. Карпачев, Цв. Спасов, Ат. Манчев, Д. Жотев, Д. Овадия и др. Когато се вглеждаме в българската поезия, която черпи жизнени сокове от изпитанието, поето от нашия народ след народната победа, за да помогне за по-скорошния разгром на фашизма, прави впечатление, че тази поезия се създава преди всичко от автори, закономерно продължили идейно-творческия си път. Те вече бяха се кръстили в името на пролетарската революция, имаха свой път в борбата и в новата революционна поезия. Това се отнася за поети като Младен Исаев и Ангел Тодоров, за Ламар. Редом с тях точно през годините на Отечествената война укрепнаха поетичните гласове на В. Петров, В. Ханчев, Р. Ралин, Ив. Бурин, Ив. Пейчев. . . Възприемането на войната като народно изпитание и като проверка на народната душевност намери талантиливо отражение и в творчеството на творци като Елисавета Багряна, Дора Габе. . .

3.

С днешна мярка можем по-справедливо да оценяваме онова, което създаде българската поезия като отклик на народното изпитание през войната. Да започнем от факта, че творци от различни поколения и с различен опит и настройка написаха значителни стихове. Той е показателен не само за отзивчивостта на нашите поети, а преди всичко за тяхната вяроност към традициите на родната литература. Тя винаги е била глас и съвест на народа, верен сеизмо-

граф за народното външение и възжелание. Онова, което покорява и сега, е умението на най-талантливите ни поети да намерят своя верен и силен глас и да покажат историческото събитие в цялата му дълбочина и смисъл. Колкото и сурови съдници да бъдем, истината иска да признаем, че още от началото, още когато вървят ешелоните и пишат куршумите, още когато от фронта често вместо писма долитат вести за гибел, още тогава поетите съумяват да осмислят вярно естетически събитието и подвига. Народът е тръгнал на голямо изпитание, но то е повеля на съвестта. Затова подвигът на синовете е колкото скъп, толкова и неотменен. Тази промисъл преминава през нашата поезия и вярно показва как на сегашния исторически етап се заражда патриотизъм от нов характер и се очертават съществени черти на реалистично-революционно начало в поетическата ни традиция.

Сред силните произведения, показали народната приобщеност към святото дело, си остава „До моя син на фронта“, едно пронизано от печал и гордост майчинско писмо на Елисавета Багряна.

Откъсна се от моите ръце,
от майчината разтуптяна гръд
и полетя с момчетата на път
ти, рождо моя, сине мой безценен.

Но това не е вопъл на безнадеждност и обреченост. Това е израз на майчината мъка и на онази народна мъка, която носи безпощадната тежест на войната, неизвестността, дебнещото нещастие, загризало безжалостно сърцето. Но основният, определящият патос иде от дълбоката вяра, че ще победят мъжеството и справедливостта:

Аз вярвам в теб и в твоите момци
със вярата на целия народ —
и тя ще ви закриля, храбреци,
във похода към правда и възход!

Наистина в това стихотворение не се долавя главното измерение на патриотичното чувство, готовността да рискуваш живота си заради победата и отечеството. Но тук се е отразила народната съпричастност освен искрената, дълбоко човечната тревога. В този смисъл имаме основание да посочим широката народностна основа на патриотичното чувство, което носи българската поезия, посветена на Отечествената война. Това искрено чувство владее и поетите, които тръгват за фронта и сами виждат как народът изпраша на подвиг своите синове:

И мерне се за миг, и пак изчезне
познат прозорец, улица, трамвай.
Тук всичко твоё близко е излезнало
в шпалир „На добър час“ да пожелай.

Р. Ралин — „Замисляване“

Навярно поради условията, в които се раждаше нашата поезия, тя не носи онази категорична народна решителност за мърт, предизвикана от святата жертва на скъпи хора, от палещи спомени. Точно тази черта е много характерна за народностната основа на съветската поезия от ония години. И това е понятно. Врагът беше влязъл в родния дом, той беше стъпал с бруталността си щастие, земя, семейство. Да си припомним „Влезе враг в моя дом“ на Алексей Сурков:

Влез враг в моя дом и разби,
и разпръсна той, като прах,

туй, което в живота любих,

туй, с което години живях.

На баща си топора взех,

взех го в името на любовта.

Белорусия! пред теб се заклев

да преследвам без жал врага.

(Превод А. Тодоров)

Проверката на обичта към отечеството е дълбоко личностно изживяване, но точно съзнанието, че то е изпитание пред близките, пред народа и отечеството, даже пред света, точно това съзнание придава нов и много по-дълбок смисъл на подвига. Така и сам народът сякаш е пристрастен към онова, което става на фронта, сякаш тил и фронт се сливат в едно цяло, в единен устрем към победата над фашизма. И разбираме много по-ясно какъв верен исторически смисъл имаше онзи зов, който издигна отечеството през решаващите дни: „Всичко за фронта, всичко за победата!“

4.

Значителното, което младата социалистическа поезия създаде за този подвиг на народа, е обърнато преди всичко към сложния душевен свят на човека в шинел, отразява неговите трудни изживявания, неговия суров бит. Даже само напомнянето на книгите и циклите, които се появиха тогава, потвърждава това — каленият вече в сраженията поет комунист Младен-Исаев написа „Огънят“ и сякаш най-точно показва атмосферата и нравствения градус, когато се раждаше подвигът. Стиховете си Иван Пейчев събра в малкото сборничче „В минути пред атака“. Веселин Ханчев създаде своите бележити „Стихове в палатките“ — един светъл поетичен реквием за мъжеството и героизма. Радой Ралин назова своята книга „Войнишка тетрадка“. . . Не е необходимо да се изрежда всичко, но искам да отбележа, че нашите поети търсеха в обикновеното, в незабележимото даже мярката за великото, което българинът правеше пред прага на новата история. И това не бива да се забравя, то трябва да остане като памет за поколенията и като мярка за новата нравственост, която се раждаше и на фронта, в окопите, в сраженията, за да сложи разделителна черта със стария свят:

Ний помним похода далечен към Унгария,

виелиците, дунавските преправи.

И после — дръзки схватки, паднали другари

и бели вълчи нощи по брега на Драва.

...О, тия дни и нощи над родината ще светят

и вечно ще ѝ спомнят за победите чудесни!

Мл. Исаев — „Ний помним“

Имаме основания да кажем, че нашата поезия върно видя историческата основа и дълбокия корен на подвига, когато смъртта и храбростта станаха проверка на мъжеството. И точно поет като Мл. Исаев имаше правото и дълга да покаже тази идейно-нравствена свързаност между бойците на фронта и героите от партизанската борба. В своето стихотворение „На пост“ поетът, като прави графична зарисовка на суровия войнишки бит, на тръпнешката от вълчи студ зимна нощ, тъй бяла, чиста и хубава, когато водят спор картучница и пушка, ни приближава към момчето, затрупано в снега, но впило очи към врага:

Усмивне се под шубата младежът:

припомни си за бели партизански нощи

по Стара планина, за грейналия Вежен —
а споменът така е близък още!

(„На поси“)

Народният характер на войната пронизва с особена сила поетичните изповеди. В защита на освободеното отечество да живее равноправно в новия свят са се дигнали баща и син. Тъй както до вчера те заедно са орали родната земя и са я засявали с щедри семена, тъй днес редом стоят в окопа срещу фашисткия враг. Много може да се говори как нашата поезия изследва нравствения и социалния корен на човека в шинел и как точно когато докосваше умно неговото жизнено и трудово битие, тя съумя да навлезе в по-сложните пластове на неговата душевност, да намери силните извори на подвига:

Както земята работили
в село деня и ноща,
тръгнали в същата рота
двамата — син и баща.

Крачил с обоза бащата,
момъкът — с пушка в ръка.
Тъй ги повлякла войната
в своята желязна река.

(В. Ханчев — „Балада за бащата и сила“)

Тази балада е не само едно хубаво продължение на силна традиция в националната ни поезия, но тя е интересен пример как точно баладичното начало помага на художника да внуши по-силно и с по-голяма убедителност своята идея. Струва ми се, че тази балада на В. Ханчев дава достатъчно основания да разсъждаваме за естетическата природа на жанра, но в случая е по-нужно да се подчертае онова, което поетът е постигнал.

Войната си има свои сурови закони и всеотдайността, трудолюбието на работния човек придобиват друга мярка. Тръгнал е синът напред, а отзад е останал бащата. Но той непрестанно се взира и чака, тъй както някога е чакал своя син в „топлата земна бразда“. Срещата е жестока като среща по време на война. Носят насреща мъртъв сина. Старият коленичи над него, стопля го с бащиния дъх, със своята обич. И се отварят заспалите очи:

„Ставай! Отивай на смяна!
Чуваш ли, татко, стани!
Празен окопа остана!
Ти вместо мен се върни!“

Това е и прощаване, и клетва и над всичко е обичта към отечеството, дългът. Старият поема по пътя на сина. Проверката на верността към отечеството е безпощадна. Неслучайно се твърди, че точно когато застане лице срещу лице със смъртта, човекът показва своята същност, истинския си лик. Там няма място за лъжа и преструвки. Вратата и мъжеството, съзнанието, че над всичко стои великият дълг, помага на човека да покаже своята нравственост.

И отново си припомняме, че точно съветските писатели, които са преживели ужасите на войната, точно те съумяха да открият най-впечатляващо тази особеност на личността. Не физическата сила и издръжливостта определят величието на човека в трудните минути на върховното изпитание, а неговата истинска, честна човечност:

Срещу Драва—Соболч връхлетяха зелени работи,
срещу Драва—Соболч тръгна в поход смъртта.

Ала в светлото име, с дъха на живота
вие срещнахте, храбри мъже, гибелта.

(Мл. Исаев — „Драва—Соболч“)

В поемата „Горан Горинов“ на Ламар има един поетичен откъс за атаката при Пчиня, откъс, чрез който поетът е сполучил да докосне онази страна на нравствеността на своя герой, която много вярно откроява силата на патриотичното чувство.

Върви Горан Горинов по кървавите пътища на войната, върви след своята каруца, с покоряваща нежност се грижи за своите кончета. И те вярно му служат, минават и там, където други не могат да минат. Поетът ни дава да усетим селската душа на Горан Горинов, неговата човешка преданост към трудното войнско дело, което времето му е наложило. Тази негова простота и честност към земята, към хляба и хората ни помагат да докоснем чистото народно сърце, което бие под войнишкия шинел. Но най-точно и вярно улавяме неговата нравствена сила, когато започва тежкия смъртен бой, когато другарите му отбиват атака след атака. Тогава Горан Горинов, стоял досега при своите кончета, разбира, че е дошъл неговият час. Врагът обхожда другарите му, стяга обръча около тях:

Изнесе от каруцата си бомби,
залегна зад помръзналите камъни
и хвърли две с ръката си огромна, —
неравен бой на фланга се захвана.

(„Атака“)

Неравен, защото е сам срещу хитлеристката глутница. Но съвестта на патриот и човек не му позволява да бъде свидетел на подвига на своите другари. Настанал е друг час. Бихме могли да го назовем звездния час на Горан Горинов, когато се откроява с целия си блясък неговата човешка природа, неговият искрен патриотизъм.

Войната е жестокост и огнена проверка, в която не всеки има сили да издържи. Затова обичта към отечеството и верността към дълга в такива мигове придобиват смисъл на защита на родния дом, на най-святото и скъпото:

Израснаха край Шиклош двеста гроба —
най-свидните другари в тях лежат.
Мълча пред тях от болка и от злоба
и сълзите не мога да съържа.

(Р. Ралин — „Гробове край Шиклош“)

Тя е и дълбоко интимно изживяване, тя е мисъл и тревога за най-близките

За мен ли не заспиваш, мамо?
За мен ли плачеш в тоя час?
В окопа буден съм и аз.
Един за друг си мислим двама.

Но точно това съзнание трансформира мъката и скръбта в една непозната енергия на действието, на решителността и мъжеството:

Войната всяка майка мрази
и ти единствена не си.
Дано ме твойта обич пази
и от смъртта да ме спаси.

(Р. Ралин — „До мама“)

Може би В. Ханчев е намерил своето ханчевско измерение на войнския подвиг, което звучи особено завладяващо не само с драматизма на обста-

новката, когато врагът е стиснал в клещи храбрците, когато остава единствено само крехката надежда, че въпреки всичко ще победи истината, справедливостта:

Тъй лежахме — и мъртви, и живи,
обгорени с барут, мълчаливи,
неподвижни на голия рът.
И пред нас не изтрая врагът.

(В. Ханчев — „Стихове в паласките“)

Спомних си този стих, защото ми се струва, че е трудно да разберам докрай истината, която поетът е изрекъл в онова кратко, бисерно стихотворение:

Русокоса моя, чипоноса,
синеока моя дъщеря,
спиш си ти. Не знаеш ти какво са
залпове, грозното ура.

Спи, далечна, ненагледна моя!
Спи си в тишината. Нани-на!
Аз вървя сред грохота на боя,
за да пазя твойта тишина.

Това сливане на съкровено личното с голямото, с народното спасително дело е живият извор на социалистическия патриотизъм. неговият цвят, неговата най-светла красота. Когато пишат за войната, поетите се стараят да внушат, че тя е физическо и нравствено изпитание за човека. Но точно в тези изпитания се закалява волята и проличава реално чистотата на патриотизма:

Ръми — навъсен, мрачен небосклон. . .
А до колата крачи във калта
девойка лекарка с очи зелени.

(А. Тодоров — „Ешелон“)

Младостта и красотата се срещат с мизерията и неволите на суровия военен бит, за да се утвърди победата на мъжеството. И за поета тази среща е възможност да види чрез личността изживяването на върховното изпитание. Защото чрез него става проглеждането към големите цели, към победата. Навярно затова казват, че на война бързо се помъдрява:

В душите ни старост се вмъква,
косите сребреят,
но ние ще бъдем с народа до сетния миг,
защото ек боен от Драва в нас още живее,
защото завинаги всеки от нас е войник!

(А. Тодоров — „Пътища“)

Даже и гибелта на другарите, които очертават с кръвта си пътищата на войната, червената ивица на нравствено въземане, а белите им кости остават да блестят като върхове на родолюбieto, такава гибел е гибел-победа. Колко вярно е изразил това Ив. Пейчев в стихотворението си „Безименна котка“:

Лежи огромен и прострян
и сякаш пустата покрил е,
и сякаш пустата сега
пред мъртвия се е смалила.

Защото достойната смърт е може би съвсем малка крачка, но все пак крачка към мечтаната победа. Другарската гибел винаги остава като свят спомен за човека и за суровата битка, за тежкото изпитание:

Затуй боецът тук лежи
всред гилзите, суров и бледен,
с горещата си гръд прикрил
величествената победа.

5.

Нашият народ е народ миролюбив, но когато тръгва да пази честта на своето отечество, омразата му не знае предел. В лириката, посветена на Отечествената война, има произведения, в които този мотив намира свое достойно място и, ми се струва, без неговото осмисляне е трудно да се проумее цялата дълбочина и сила на патриотичното чувство. Припомняме си, че в ония военни години съветските поети издигнаха своя суров и железен глас против немския фашизъм — „Убий го!“ — и този зов беше зов за защита на отечеството, но и отплата, сурова и справедлива, заради родния дом, заради майка, любима, деца. . .

В произведенията на българските поети тази ненавист към врага и към войната иде от тъгата, че точно те са причината да остави дом, земя, близки, работа. На тази ненавист има и по-сложни и дълбоки извори. Тя е ненавист към един свят, който е чужд на човека, тя е мъст за черно минало, за скъпи жертви:

За младежа, осъден
на смърт,
си спомни
и с омраза
куршума изстреляй. . .
с езика на шмайзера
с врага говори
на великата
тема —
омраза.
(Ив. Пейчев — „Омраза“)

През онези съдбовни години родолюбието на българина има съществена прибавка, без която е невъзможно да се влезе в дълбочината на историческото време, в традициите и новото, което се ражда в душата на човека, принуден да облече войнишкия шинел, защото мрази войната и смъртта. Той е искрен и честен патриот на своето отечество, обича дом и земя, своя народ, но в същото време е човек интернационалист. Тази негова съществена идейно-нравствена особеност има своя принципиална отлика — безкрайната му обич и вяра в Съветския съюз, в Червената армия, в братята. Тя е обич с исторически корени и с неизброими народни пътеки. Но точно през тия години, когато българските войни се сражават редом със своите съветски братя, точно тогава се ражда нещо непознато и ново. И то се усеща у поетите от различните поколения, усеща се от различни посоки, в различни обстоятелства и цветове.

Например при Д. Габе този поглед е сякаш по-страничен. През пепелищата на Варшава тя гледа победния марш на съветските войни:

Изтръпна под снега
заринатия град:
какъв е тоз живот
над него що настава?
Какви са тия бодри
стъпки, що кънтят

от столица Москва

до столица Варшава!

Поетесата знае точния отговор на този въпрос, който предизвиква много външения. Знаят го и милионите хора от изстрадала Европа и от света:

Днес Изтокът е озарил снега
и мъртвите стърчащи здания.
Лети насам, подгонила врага,
хиллядокрилата Червена армия.

(Д. Габе — „Януари 1945“)

Забелязва се обща типологична особеност, когато нашите поети разкриват своето очакване и надеждата си към съветската армия. В техните поетически представи тя е вихрена, летяща, тя се носи върху крилете на победата. Може би очакването, трепетът и надеждата са пришили криле на мечтите. Защото в творбите на съветските поети за войната твърде рядко се срещат такива полуромантични, възторжени поетични образи и сравнения. Защото всеки ден, всеки километър напред за съветските войни е заплатен с неизброими мъки и изпитания, с жертви.

Когато изтъкваме начина на поетично възприемане на съветската армия, не бива да забравяме, че върху изграждането на такъв именно поетичен образ без съмнение е въздействувала и дълговечната наша братска обич, защото когато чакаш роден човек, и нетърпението е по-голямо, и е естествено по-дръзкото поетично внушение:

Тя се носи в стремителен бой
и следят я с трепет народите,
както чакат полята порой
подир засуха, подир безплодие.

(Хр. Радевски — „Армията-освободителка“)

Ламар е още по-конкретен в своето поетично усещане на подвига и на полета на червеноармейците. В свойствения за него народностен поетичен стил той възпява Толбухин не само като символ на идващата победа, но и като много конкретно възприемане на промяната, която носи нов живот:

Ветре ле, ти вихрогонино,
в Дунава що си задухал,
идва ли с тебе Толбухин,
води ли бързите конници?
Води ли братята русите
в ширни земи и просторни
с танкове гръмомоторни
вражи земи да раздруса?

„Песен за Толбухин“

Интернационалното в нашата поезия за Отечествената война е толкова многоизмеримо, че е по-лесно да се долови и идейно-художествената плътност и дълбочина на тази тематика. Много често нашите поети припомнят не само Унгарската пуста, където се разразиха най-тежките сражения на нашата армия, спомнят за Драва, Соболч, Полконя — все имена и места, където се е проверявала силата на обичта и верността към отечеството. Оживяват и образи на хора, срещнати по пътищата на войната. Дали ще е една словенка с чудни очи по думите на Р. Ралин или ще е попытна среща на ротата с прокудените от войната стопани на една къща:

И в топлие войнишки колене
отвикнали ръце децата милват.
(Ив. Пейчев — „Къща край фронта“)

Или пък ще е един траен спомен, изпят с присъщата на В. Петров нежна лиричност, в която даже житейската суровост на съдбата изглежда омекоотена:

Край пътя надписи все същи;
„Просмотрено“ — ту там, ту тук;
„Просмотрено“ — по всички къщи;
„Просмотрено“, Сержант Бончук“.

Има нещо символично нежно в този израз на братско чувство. То е и признателност, и увереност, че пътят напред, трудният път към победата, за която и ние помагаме, ще бъде чист. В това се отразява не само силно историческо чувство, а преди всичко историческата мъдрост, която и в тази експресивна лирическа зарисовка внушава дълбочината на братството:

И с нежност гледайки към знака,
ний мислехме си неведнаж:
— Да можеше да ни почака,
та да го видим този мъж!
И го видяхме. Недалече
от тебеширната следа.
Бе млад и мил. Но на портретче,
под пирамидка със звезда.

Войната си има сурови правила и безжалостно коси. Най-дръзките и смелите, онези, които проправят пътя към победата, първи срещат и смъртта. В такова свежо майско време още по-болезнени и тежки са срещите със смъртта. Поетът умее да покаже, че изпитанията в жестоките сражения не са отнели от голямата човечност на войните. И те са съхранили свящото чувство на признателност, тъй както таят в душите си и вълненията от нежния трепет на пролетния вятър, от горещата целувка на майското слънце. В този светъл оптимизъм се усеща нещо много повече от разнежването, събудено от пролетта. Истинската, дълбоката причина е в твърдата увереност, че победата вече е близо, че на смяна на загиналите застават достойни заместници:

... и пак с машините си стари
поехме в стария си път,
във пътя с надписите същи:
„Просмотрено“ — ту там, ту тука;
„Просмотрено“ — по всички къщи;
„Просмотрено“ ... Но подпис друг.
(В. Петров — „Смяна на миночистачите“)

6.

Темата за патриотизма в нашата поезия, посветена и родена през Отечествената война, позволява да се видят някои съществени перспективни особености на социалистическата литература. По-сетне, през годините на свободата и особено след Априлския пленум, те се развиха и утвърдиха, станаха характерни за нейното развитие.

В това мъжествено историческо изпитание на народа се откриоха поетически дарования, които с времето станаха бележити представители на националната литература. За тях войната не беше само тема, а и проверка, каляване

на идейните и естетическите схващания, време, което тласна творческото им развитие. Точно в поезията от това време пролича умението да се споява в органическо художествено единство дълбоко личностното, сложното вътрешно изживяване на човека с големите обществени, народни и световни проблеми.

Истина е, че като цяло поезията от това време не постигна никакви ярки художествени открития, че в редица случаи тя робува на факта и невинаги съумява да се домогне до значително, впечатляващо естетическо обобщение. Това е позната и известна истина, но когато се обръщаме към тази поезия от върха на нашето време и си спомняме, че много от тези стихове са се раждали в окопите, под свистенето на куршумите и шрапнелите, съзнаваме как точно тази тема е своеобразна проверка за силата и неповторимото на поетическите дарования. И в същото време точно тогава се родиха поетични книги, които са в темелите на съвременната ни социалистическа литература. Макар да са минали години, „Стихове в паласките“ на В. Ханчев, „Огнът“ на Мл. Исаев и някои други творби си остават сред най-значителното в социалистическата ни лирика. И е трудно да се осмислят в цялата им сложност и дълбочина днешните сполуки на поезията, днешното поетическо възприемане на такава важна тема като обичта към отечеството, ако забравяме или недооценяваме стореното от поетите фронтовици, от поезията, която възпя войнския подвиг през годините на Отечествената война.

Социално-философска основа на тази поезия е дълбоката вяра в победата, в социализма, в народната сила, в справедливостта на освободителното дело. Затова съкровено чувство на обич към родния дом, към близките, към отечеството и народа носи толкова силна жизнеутвърждаваща струя, такъв чист оптимизъм:

Родино моя, с твоя дъх аз дишам,
със твоята сила силен съм и аз.
Как бих посмял стихът си да допиша,
ако не чувам в него твоя глас?

(В. Ханчев — „Моята сила“)

Когато подчертаваме философията на историческия оптимизъм като отличително качество на патриотичната тематика, всъщност отбелязваме една от важните особености на социалистическия реализъм. Но тази светла вяра в идващото е преди всичко вяра в човека, в неговата жизнена свързаност с родната земя и народа, с тяхната история и тяхното бъдеще.

Никак не е случайно, че темата за родолюбие, за искрена синовна обич към България на социализма се утвърди през годините като основна, водеща тема на нашата социалистическа поезия, че младите поколения поети я приеха като шафета на синовна признателност и като най-точна проверка на своето патриотично откровение. В това чувство на преклонение и обич към отечеството и народа отново с голяма сила звучи органично споеното чувство за интернационално единство с братята по класа навред по света:

И взел в кръвта си миналата слава
и на „ура̀та“ скитания ек,
ти уж си войн на една държава,
а укротяваш този страшен век!

(Сл. Хр. Караславов — „Ракетен век“)

Темата за патриотизма е винаги дълбоко нравствена тема и затова тя е вярно измерение за комунистическата душевност на новия човек, за неговото най-свято човешко чувство, в което обичта към народа и родината се допълват,

а не противостоят на обичта към другите народи. Затова тъй естествено и органично патриотичното вълнение се окрилява от мисълта за бъдещето, за мирния свят на планетата.

Преди години в едно свое новогодишно приветствие към хората големият майстор на съветската литература Михаил Шолохов беше написал: „Мирът е в ръцете на тези, които държах оръжието и с възпалени устни пресушаваха сълзите от бузите на осиротелите деца, очите на които бяха видели и завинаги запечатали в паметта си ужасите на миналата война. Мирът и бъдещето са завинаги наши!“

Мирът и бъдещето — ето истинския, несекващия извор на светлия патриотизъм, на обичта и преклонението пред паметта на недоживелите, която по-велява да мислим винаги за живите, за идващите, за съдбата и бъдещето на социалистическото отечество.

Темата за Отечествената война в българската поезия е не само документ за изстраданото и преживяното. Тя е незаглъхващ глас на паметта. Той зове за преклонение пред подвига на загиналите, зове към съвестта на живите.